زانكۆی سەلاحەدين
كۆلێژی ئاداب
بەشی كۆمەڵناسی

دانيشتوان

قۆناغی سێیەم

كۆرسی یەكەم

وانەبێژ:
روستم صابر مصطفى
rostam.mustafa@su.edu.krd

دانیشتوان

بەشی یەکەم/ دیاریکردنی چەمکەکان و ڕەهەندەکانی بابەتەکە.

باسی یەکەم: دیاریکردنی چەمکەکان.

١- دانیشتوان. مەبەست لە دانیشتوان چییە؟

دانیشتوان: (Population)

دانیشتوان لەکۆی ئەوکەسانەی کە لە ژیاندان پێکهاتوە، لەکاتێکی دیاریکراو و لەسنوری وولاتێکی دیاریکراودا دەژین، بە چاوپۆشی لەوەی خەڵکی ڕەسەنی وولاتەکەن یان کەسانی نامۆن لە شوێنیتر هاتوون.

یان دانیشتوان؛ بریتییە لە سەرجەم کەسە زیندووەکان کە لە (شوێن، کات و سنوور)ی وولاتێکی دیاریکراودا دەژین؛ جا خەڵکی ڕەسەنی شوێنەکە بن یان نامۆ بن.

هەندێک لە بیرمەندان دەڵێن دانیشتوان کۆڵەگەی ژیانی ئابوری و کۆمەڵایەتییە لەهەر کۆمەڵگایەک بێت، چونکە کەسەکان وێنەی زیندوون کە ڕەنگدەدەنەوە لە ڕەوشی کۆمەڵگا و جۆری گوزەرانی ژیان تیایدا، هەروەها ڕووبەڕووی گرفتەکانی دەبنەوە.

- ✓ بۆچوونیتر هەیە کە ئاماژە بە گرنگی بەرچاوی دانیشتوان دەکات لە بواری کۆمەڵناسی، لە تێڕوانینی ئەو گرفتانەی کە سەرهەڵدەدەن لەگەڵ گەورەبوونی قەبارەی دانیشتوان، بەتایبەتی لە کاتی نەبوونی سیاسەتی دانیشتوان کە پێداویستییەکانی خۆشگوزەرانی ژیانی کۆمەڵایەتی دابین دەکات.
- ✓ <u>مەبەست لە دانیشتوان چییە؟</u>
- ✓ کەواتە دەتوانن بڵێین دانیشتوان بریتییە لەو کۆمەڵە کەسانەی کە پێکەوە لەشوێنێکی دیاریکراو دەژین، لە هەردوو ڕەگەزی نێرومێ پێکهاتوون بەڕێژەیی، هەندێ خەسڵەتی هاوبەش کۆیان دەکاتەوە و بەرژەوەندییەکانیان پێکەوە دەبەستێت، وەکو نیشتمان و زمان و ئایین و پیشە جۆراوجۆرەکان. مەرجیش نیە هەموو وڵاتێک تەنها لە یەک نەتەوە یان یەک زمان یان یەک ئایین پێکهاتبێت؛ بەڵکو ئەم شێوەیە زۆر دەگمەنە، بۆیە زۆربەی وڵاتانی جیهان لە نەتەوەی جۆراوجۆر لە زمان و ئایین و دابونەریتی جۆراوجۆر پێکهاتوون؛ هەتا لە چینی ڕەش پێست و سپی پێستەکانیش هەنە بەڕێژەی جۆراوجۆر لەئاستی کیشوەرەکان.

٢- چەمکی دیموگرافیا

- ❖زۆر لە توێژەر و زانایانی بواری زانستە مرۆییی کۆمەڵایەتییەکان چەمکی دیموگرافیا بەهەمان مانای دانیشتواننناسی بەرکاردێنن، بۆیە بە لایانەوە پێناسەی دیموگرافیا بریتییە لە؛ توێژینەوەی ئامارییانەی دانیشتوان لەسەر جولە و پێکهاتە و قەبارە و دابەشبوونی دانیشتوان بەسەر ناوچە و هەرێمە جیاوازەکاندا و دۆزینەوەی شیکردنەوە و راڤەیەکی زانستی بۆ هەموو ئەمانە لەمیانەی بەکارهێنانی رێبازی ئاماری و ژمێریاریەوە.
- ❖پێیان وایە لەگەڵ ئەوەی لەرووی زمانەوانیەوە وشەی دیموگرافیا ووشەیەکی یۆنانیە و لە دوو برگە پێکهاتووە Demos واتا خەڵك Graphy واتا وەسف هەردووك پێکەوە دەبنە وەسفی دانیشتوان نەك ئەو توێژینەوە قوڵ و راڤە زانستییەی لایەنگرانی بەکارهێنانی چەمکی دانیشتواننناسی دەیانەوێت.
- ❖بەڵام بەلای ئەمانە وشەی گرافی لە بنچینەدا لە وشەی (Graphien)وە هاتووە کە بەمانای نووسین دێت بۆیە وشەی دیموگرافیا واتا نووسین لەسەر خەڵك نەك وەسف کردنیان.

- بەلای هەندێکی تر لە توێژەرانی ئەم بوارە کە دیموگرافیا بریتییە لە توێژینەوەی ئاماریانەی دانیشتوان و پشت بە ژمارە و ڕێژە دەبەستێت و تەنیا گرنگی بەلایەنی چەندایەتی دانیشتوان دەدات قبول نابێتەوە بۆ بە دەرخستنی لایەنی چۆنایەتی و ئەو تایبەتمەندیانەی کە پەیوەستن بە چۆنایەتی دانیشتوانەوە،
- واتا ئەمەش جیاوازە لە دانیشتواننناسی چونکە دانیشتواننناسی تەنیا پشت بەرێژە و ژمارە نابەستێ بەڵکو شیکاری گۆرانکارییەکان و دیاردەکانی زۆربوون و کەمبوونەوەی دانیشتوانیش دەکات.
- بە پێچەوانەوە دیموگرافیا خۆی لە هەندێك بابەتی گرنگی پەیوەست بە چۆنایەتی دانیشتوانەوە بە دوور دەگرێت بەتایبەتی ئەو بابەتانەی کە پەیوەندیان بە رێکخستنی دانیشتوان و چاککردنی نەوە(تحسين النسل) پرۆژەکانی رێکخستنی خێزانەوە هەیە بۆیە دانیشتواننناسی فراوانترە لە دیمۆگرافیا.

٣- مۆرفۆلۆژیای کۆمەڵایەتی

- چەمكێكە لە چەمكەكانی كۆمەڵناسی و لەلایەن كۆمەڵناسی فرەنسی(امیل دوركهایم)وە بە مانای بونیادی كۆمەڵایەتی بەكارهاتووە، كە لە (١٨٥٨) لە دایك بووە وە لە(١٩١٧) مردووە.
- دۆركهایم لە ساڵی (١٨٩٣)دا تیزی دكتۆراكەی بە ناونیشانی(دابەشبوونی كاری كۆمەڵایەتی) بە زمانی فەرەنسی پێشكەش كردووە، لە تێزەكەیدا پێیوایە دوو دیاردەی دانیشتوانی وەكو (بەرزبوونەوەی ئاستی چڕی و گەورەبوونی قەبارە)بنەمای دابەشبوونی كاری كۆمەڵایەتی و سەرەتا و دەستپێكی زنجیرەیەك ریفۆرمن لە ژیانی كۆمەڵایەتی كۆمەڵگەدا
- واتا چەمكی مۆرفۆلۆژیای كۆمەڵایەتی لای دۆركهایم هاو مانای ئەوەیە كە بەشێكیتر لە بونیادگەریەكان پێی دەڵێن بونیادی كۆمەڵایەتی یان لای ئاراستەی هزری ململانێ پێی دەڵێن سەرخان و ژێرخان بەڵام دۆركهایم بە دیاردە دانیشتوانیەكانەوە گرێی دابوو.
- ئەم چەمكەش لە بنچینەدا لە دوورگەی پێكهاتووە ئەویش مۆرفیم واتا پێكهاتە، لۆژیا بە نامای زانست، كاتێك چەمكی كۆمەڵایەتی دەخەینە پاڵیان دەبێتەوە زانستی پێكهاتەی كۆمەڵایەتی كە لەلای (دوركهایم) قەبارە و چڕبوونەوە دەگرێتەوە و دواتر كاریگەری ئەمانە لەسەر دابەشبوونی كار و ژیانی كۆمەڵایەتی.
- دۆركهایم لەم بارەیەوە دەڵێت:
- (هەر جۆرە جوڵەیەكی خێرا لە پێكهاتەی كۆمەڵایەتی كە ببێتەهۆی پچرانی (پسانی) بەشێك لە تۆری پەیوەندییە كۆمەڵایەتیەكان ئەگەر سەرهەڵدانی ناسەقامگیری كۆمەڵایەتی بەهێزتر دەكات).

٤ - دانیشتوان و کۆمەڵگا

- ✓ لەناو نووسین و توێژینەوە دانیشتوانیەکاندا هەندێك سەرچاوە دەبینین لەژێر ناونیشانی دانیشتوان و کۆمەڵگا بە تایبەت لە ناو نووسەران و توێژەرانی میسیریدا
- ✓ مەبەستیان لەم چەمکە پێکەوە ناونیشانی ئەو لقە زانستەیە کە توێژینەوە لەسەر دانیشتوان دەکات بەڵام بوارەکەی فراوانترە کە شیکردنەوەی بوارە جوگرافی ئابووری و رامیاری و کۆمەڵایەتیەکانیش دەگرێتەوە کە لە بواری دانیشتوان و گۆرانکارییەکانیدا رەنگدانەوەیان هەیە و کاریگەری دەخەنەسەر دیاردە دانیشتوانیەکان،
- ✓ لەژێر ناونیشانی دانیشتوان و کۆمەڵگەدا توێژینەوە لەسەر هەموو ئەو بوار و لایەنانەی کۆمەڵگە دەکرێت کە پەیوەندیان بەهەر بوار و لایەنێکی تری دانیشتوانەوە هەیە.
- ✓ یان بەواتایەکی تر لەژێر ئەم ناونیشانەدا لەو پەیوەندیە دیالێکتێکە دەکۆڵێتەوە کە لە نێوان دانیشتوان و کۆمەڵگەکەدا هەیە، بۆیە تەنیا لە یەك ڕوانگەوە سەیری ئەم پەیوەندیە ناکات بەڵکو لەو شوێنەوار و کاریگەریانەش دەکۆڵێتەوە کە دواتر دیاردە دانیشتوانیەکان دەیخەنەسەر بوارەکانی تری ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگە؛
- ✓ بۆ نموونە (گەورە بوونی قەبارە و ئاستی داهاتی نەتەوەیی) یان(پیکهاتەی دانیشتوان و ئاسایشی نەتەوەیی) بەکورتی لەم بوارەدا توێژینەوە لەسەر دانیشتوان وەکو بەشێك لە بنویادی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگە دەکرێت).

- باسی دووەم: ڕەهەندەکانی بابەتەکە
- یەکەم/ مەرجەکانی هەر لقێکی زانستی

١) پێویستە مەیدانێکی هەبێت

٢) کێشەیەکي بنەرەتی هەبێت

٣) میتۆد و کەرەستەی کۆکردنەوەی زانیاری و چەمکی تایبەت

٤) تیۆری تایبەت بە خۆی هەبێت

مەرجەكانی دانیشتواننـاسی

١. لەو مەیدانەدا بابەتە سەرەكی و لاوەكییەكانی دیاریكراوبن و لە چوارچێوەكەیدا كۆیان بكاتەوە

٢. كێشەی بنەڕەتی دانیشتواننـاسی بریتییە لە دیاردە و بوارەكانی دانیشتوان

٣. لە دانیشتواننـاسیدا چەمكی دیاردە دانیشتوانیەكان بە چەمكی تایبەت و بنچینەیی دانیشتواننـاسی دادەنرێت

٤. تیۆرڤان و توێژەری كارا و زانستی، لەناو دانیشتواننـاسیدا چەندین زانای بەناوبانگی وەكو مارتۆش و سادلر و سبنسر هەیە

٥. تیۆرەكانی دانیشتواننـاسی لە بواری كۆمەڵایەتی و ئابووری و بایەلۆژیدا ناوبانگیان هەیە.

بوارەکانی (مەیدانەکانی) دانیشتواننانسی ئەمانەن:

١) پیکهاتەی دانیشتوان

٢) دابەشبوونی دانیشتوان بەسەر هەرێم و ناوچە جیاوازەکان و شار و لادێدا و ئەو هۆکارانەی کاریگەریان لەسەر ئەم جۆرە دابەشبوونە هەیە.

٣) قەبارەی دانیشتوان و هۆکارەکانی گەورە بوون رێکخستن و بچووك کردنەوەی قەبارەی دانیشتوان.

٤) چڕی دانیشتوان و ئاستی پەرش و بڵاوی گروپە مرۆییەکان لە کۆمەڵگە جیاوازەکاندا و ڕەنگدانەوەی ئەم دیاردەیەش لە رەفتار و چۆنیەتی بیرکردنەوەی تاکەکاندایە.

٥) کۆچکردنی (ڕەوکردن)ی دانیشتوان و جۆرەکانی ڕەوکردن و هۆکارەکانی لە کۆمەڵگە جیاوازەکان.

٦) پرۆژە و بەرنامەکانی رێکخستنی خێزان و چۆنیەتی چاککردنی نەوە(تحسين النسل).

پەیوەندیی دانیشتوانناسی بەزانستەکانیترەوە

أ/ پەیوەندی دانیشتوانناسی بە کۆمەڵناسیەوە

١. هەموو دیاردە دانیشتوانییەکان کە بابەتی سەرەکی دانیشتواناسین لە کۆمەڵناسیشدا توێژینەوەیان لەسەر دەکرێت وەکو پێکهاتەی دانیشتوان و هاوسەرگیری و جیابوونەوە................
٢. لە بواری توێژینەوەدا رووبەرێکی فراوان لە نێوان ئەم دوو لقە زانستیەدا هەیە
٣. کۆمەڵێك چەمکی هاوبەشیان هەیە و بەهەمان مانا بە کاریان دێنن
٤. میتۆدی هاوبەش هەیە
٥. سوود وەرگرتنی زانیارییەکانی یەکتری--------

ب/ پەیوەندی دانیشتوانناسی بە مرۆڤناسیەوە

- ✓ کێشەی بنەڕەتی مرۆڤناسی بریتییە لە خودی مرۆڤ
- ✓ لەرووی بایەلۆژیەوە مرۆڤ چۆن پەرەی سەندووە
- ✓ بابەتێکی گرنگی مرۆڤناسی و دانیشتوانناسیش چۆنیەتی وەچەخستنەوەیە
- ✓ جەستەی ڕەگەزی زیندەوەران و جۆر و ئەرکی ئەندامەکانیان بە بەردەوامی لە گۆڕاندان، لەبەرئەوەی زیندەوەران هەمیشە زۆر دەبن و نەوە و وەچەی نوێ دروست دەکەن
- ✓ لە لقی مرۆڤناسی کلتوریدا
- ✓ مرۆڤناسی پراکتیکی

ج) پەیوەندی دانیشتواننا‌سی بە ئاماری كۆمەڵایەتییەوە

- ✓ ئامار پەیوەستە بە رێگاكانی توێژینەوە زانستییەكان
- ✓ ئامار تەنیا یەك بواری ژیانی كۆمەڵایەتی كۆمەڵگاكان ناگرێتەوە
- ✓ رێگاكانی بەكارهێنانی بەپێی زانستیەكان دەگۆرێت
- ✓ ئاماری پزیشكی، ئاماری پەروەردەیی، ئاماری ئابووری، ئاماری كۆمەڵایەتی و ئاماری دانیشتوانی....هتد

ئاماری كۆمەڵایەتی دوو مانای هەیە:

یەكێكیان ۱)بریتییە لە پراكتیزەكردنی رێگا ئامارییەكان بەسەر بونیادی كۆمەڵایەتییدا. ماناكەی تریش ۲)بریتییە لەو زانیاریە ژمێریارانەی كە توێژەر لەمەیداندا لەسەر كۆمەڵگەی توێژینەوەكەی كۆیان دەكاتەوە---

❖ کەرەستە ئامارییەکان دەبنە ئامرازێکی زۆرگرنگی دانیشتوانناسی لە توێژینەوەکاندا لە زۆربەی قۆناغەکانی توێژینەوەی دانیشتوانیدا، توێژەر سەرکەوتوو نابێت ئەگەر شارەزایی لە ئامار نەبێت----

❖ کەرەستە ئامارییەکان دەبنە ئامرازێکی زۆرگرنگی دانیشتوانناسی لە توێژینەوەکاندا لە زۆربەی قۆناغەکانی توێژینەوەی دانیشتوانیدا، توێژەر سەرکەوتوو نابێت ئەگەر شارەزایی لە ئامار نەبێت-----

❖ پێویستیان بە کەرەستە ئاماریەکان و کار و پرۆسە هزرییەکانی وەکو کۆکردنەوە و لێدەرکردن و دابەشکردن و رێژەی سەدی و ناوەندی ژمارەیی-----

❖ ئاماری لە دایکبوون لە نەخۆشخانەکانی منداڵبوون و ئاماری مردن و ڕەوکردن لە دەزگا پەیوەندیدارەکانیتردا

❖ بۆ پێشنیارکردنی هەر رێگا چارەیەکی گونجاو بەبێ هەبوونی ژمارە و پۆلێنکردنی زانیارییەکان و بەراودکردنیان ناکرێ----

بەشی دووەم/ پەرەسەندنی مێژوویی هزری دانیشتواننناسی

- بیرکردنەوەی دانیشتوانی لای یۆنانییەکان
- لە فەلسەفەی کۆنی یۆناندا کە لە سەدەکانی حەوتەم و شەشەمی پێش لە دایکبووندا هزری کۆمەڵایەتی بەگشتی لەلای یۆنانیەکان و رۆمانیەکان بەدەرکەوتووە
- دانیشتوانێکی چەسپاو و نەگۆڕ کراوە
- بۆ هێشتنەوەی دەوڵەتە شاری ئەو سەردەمە بە ئارامی و هێمنی
- لە میتۆلۆژیای یۆناندا مۆمۆس خوای گاڵتەجاریە، کاتێك زەوی بەهۆی زۆربوونی ژمارەی دانیشتوانیەوە هەستی بە قورسایی کردووە، ئەم مۆمۆسە داوای لە زیوس کردووە قریان تێ بخات زیوسیش مرۆڤایەتی دووچاری شەرێك کردووە
- دەگوترێت شەری (تا)

- ئەو جۆرە بیرکردنەوەیەش هۆکاری ئابووری و سیاسی و کۆمەڵایەتی تایبەت بەخۆی هەبووە کە زۆربەی شەڕەکان لە کەناری دەریا و لە نیمچە دوورگەی تاڕادەیەك بچووك و داخراو بوو
- لەڕووی سیاسیەوە سەیری ئیمپراتۆریەتی فارسیان کردووە
- پڕبووە لە گەندەڵی و سیستەم، بۆیە بە بەربەری و وەحشیەت ناو زەندیان کردووە بە بەراورد لەگەڵ دەوڵەتە شارەکانی ئەو سەردەمەی یۆناندا
- فەیلەسوفەکان لەم رونگەوە پێیانوابووە هەر زێدە رۆییەك لە قەبارە و فراوانی دەوڵەت دۆخێکی ناسروشتی و نەخۆشیە
- **لەم بارەیەوە بۆچونەکانی ئەفلاتون و ئەرستۆ دەخەینەڕوو———**

بیری دانیشتوانی لای **ئەفلاتون** (٤٢٧ – ٣٤٧)پ.لە دایكبوون ژیاوە

- ✓ چۆن کۆمەڵگەکەی لەو ئالۆزی و نائارامی وپشێویە رزگاری بکات
- ✓ فەلسەفەی کۆمەڵایەتی بەگشتی نەك هەر دانیشتوانی هەر لە سەردەمی ئەفلاطونەوە بەدوای هۆکارەکانی تێکچوون و هەڵوەشانەوەی شیرازەی رێکخستنی کۆمەڵگەدا گەڕاوە نەك بەمەبەستی خستنەڕوو بەڵکو بەمبەستی چارەسەرکردنیش
- ✓ پێویستە دادوەر و قازییەکان چۆنیەتی پرۆسەی هاوسەرگیری و دروستکردنی خێزان و رێك بخەن
- ✓ لە بارەی ژمارەی دانیشتوانیشەوە ژمارەی هەر شارێك (٥٠٤٠) کەس بێت شار بەسەر (١٢) گەڕەکدا دابەش بکرێت

- ✓ ژمارەی دانیشتوانی هەر گەرەکێکیش (٤٢٠) کەس بێت
- ✓ ئەگەر لەو ژمارەیە زیاتر بوو، دەبێت دەوڵەت سنورێك بۆ هاوسەرگیری و منداڵبوون دابنێت و ڕەوکردن بۆ شار ڕابگرێت
- ✓ ئەگەر لەم ژمارەیەك کەمتر بوو پێویستە کار ئاسانی بۆ لاوان بکات بۆ هاوسەرگیری و هانی وەچەخستنەوە بدات و ناسنامە بە پەنابەران بدات
- ✓ گرنگترین تیۆرەکانی ئەفلاتون بریتییە لە تیۆری (پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی منداڵان) کە بەشێکە لەلایەنی چۆنایەتی دانیشتوان
- ✓ لە پرۆسەی هاوسەرگیریدا باشترین تەمەن بۆ کچان کە مێرد بکەن لە نێوان تەمەنی (٢٠-٤٠)ساڵیە
- ✓ بۆ پیاوانیش لە تەمەنی (٣٥ – ٥٥) ساڵیە

- كۆمەڵایەتییانە پەروەردە بکرێت و منداڵانیان بیر لە هێچ بەرژەوەندیەکی تایبەتی نەکەنەوە
- خێزان و باوانی خۆیان نەناسنەوە و خەمی گەورەیان گرفتی کۆمەلگەکەیان بێت
- ئەو دانیشتوانەی تەمەنیان لە (دە)(١٠)ساڵان زیاترە بۆ دەرەوەی شار دوور بخرێتەوە
- ئەو بەشەی دانیشتوان بمێننەوە کە تەمەنیان لە(دە)(١٠)ساڵان کەمترە، هەتا فێری خووڕەوشت و داب و نەریتی باوانیان نەبن
- لەماوەی(دە) (١٠) ساڵی یەکەمدا ئەم منداڵانە جگە لەهونەری گفتوگۆ و بابەتی وەزرشی مەشق ڕاهێنانی جەستەییان پێ بکرێت
- لە جەستەیەکی تەندروستدا ئەقلێکی تەندروست پەیدا دەبێت
- کوڕان و کچان پێکەوە فێری زانست بکرێن و جیاوازی نەکرێت لە نێوانیاندا وەکو زانستەکانی مۆسیقا کەماناى هەماهەنگی و هاوئاهەنگییە
- ئەم منداڵانە بەجۆرێک فێری ژیانی هاوبەشی بکرێن هەموو وا بزانن کەمناڵی یەک خێزانن و ئەو خێزانەش دەوڵەتە

هزری دانیشتوانی لای **ئەرستۆ** ٣٨٤ – ٣٢٤ پ.ز

- دەوڵەتی نموونەیی ئەو دەوڵەتەیە کە ژمارەی دانیشتوانی گونجاوی هەیە لەگەڵ رووبەرەکەی
- خێزان ڕۆڵی سەرەکی لەپێگەیاندنی نەوەکانیدا دەبینێت
- بە پێچەوانەی ئەفلاطون بۆ چۆنایەتی دانیشتوان
- بەلای ئەرستۆوە تاك یەکەی بنچینەیی پێکهاتەی کۆمەڵگە نیە بەڵکو خێزان بناغەی کۆمەڵگەیە چونکە تاك بە سروشت ئاژەڵێکی مەدەنیە
- پێیوابووە کە خێزانی ئاسایی بریتییە لە ژن و مێرد و مناڵەکانیان و کۆیلەکانیان
- بەپێویستی زانیوە پیاو سەرکردایەتی خێزان بکات، چونکە بەلای ئەوەوە پیاو خاوەنی ئەقلی تەواو و وردبینی و باشترین بۆچوونە
- هەر وڵاتێك ئەگەر لەقەبارەی خۆی دەرچوو خەسلەتەکانی دەوڵەت لە دەست دەدات و توانای خود بژێوی نابێت

- **ئەمن و ئاسایشی کۆمەڵگەش لە ژێر کاریگەری دوو هۆکاردا تێک دەچن کە بریتیین:**

١) لە زۆربوونی گروپێك لە شاردا لەبەرامبەر کەم بوونەوەی گروپێکی مرۆیی تردا--------

٢) هۆکارەکەی تریش کەمبوونەوەی ژمارەی دانیشتوانە لەناکاودا بەهەر هۆیەکەوە بێت، بۆیە زۆر بە پێویستی زانیوە دەستورێك هەبێت لە شێوەی یاسا و ڕێسایەك دانیشتوان پابەندبن بۆ رێکخستنی دانیشتوان ــــــ

کۆنترۆڵکردنی دانیشتوان و کۆمەڵگا لەڕوانگەی ئەرستۆ

١. لەباربردنی منداڵ پێش لە دایکبوونی بۆ کەم کردنەوەی ئەو مەترسیانەی لە زۆربوونی دانیشتوان دەکەونەوە.

٢. لەناوبردنی یان دوورخستنەوەی ئەوانەی کە لەڕووی جەستەیی یان ئەقلیەوە کەم وکورتییان هەیە

٣. قەدەغەکردنی ئەنجامدانی هاوسەرگیری لەسەرووی (٥٥)ساڵ، چونکە بەبۆچوونی ئەو ئەمە بریتییە لە پرۆسەیەکی ناتەندورست

٤. لەڕووی چەندایەتییەوە ئەرستۆ دانیشتوانی شارەکانی بە (١٠٠،٠٠٠) سەد هەزار کەس دیاری کردووە

دانیشتوان لە هزری رۆژهەڵاتدا

- ✓ چین و هند و ئێران و میسری کۆن و گەلانی میسۆپۆتامیا (وڵاتی نێوان دوو رووبار.
- ✓ فراوانی و بەپیتی خاك، پێویستی زۆر بەدەستی کار و کاری کشتۆکاڵی و ئاژەڵداری----
- ✓ پاڵنەر بوو بۆ زۆربوونی دانیشتوانزوو پێکەوە نانی خێزان و گرنگیدان بە ڕەگەزی نێر بەهۆی ڕۆڵ و کاریگەری لە ژیانی کۆمەڵایەتی گەلانی ناوچەکەدا
- ✓ جەخت لەسەر ئەو هاوسەرگیری و زۆری منداڵ و کوڕ و نەترسان لە زۆری دانیشتوان دەکرێتەوە_

- لەسەردەمی سۆمەریەکاندا دیاردەی فرەژنی باو بووە
- لە شەریعەتی عامورابیشدا کە مێژووەکەیان بۆ نزیکەی(١٨٠٠)ساڵ پ.ز دەگەرێتەوە ڕێگەدان بەفرەژنی تێداهاتووە
- بەتایبەت لەکاتی منداڵ نەبوون و نەخۆشی ئافرەت و یان ئەنجامدانی کارێك لەلایەن ژنەکەوە کە بوبێتەهۆی دابەزینی پێگەی کۆمەڵایەتی پیاوەکە
- لە دەقەکاندا ناوی ژنی دووەم بە (شەقتوم) هاتووە
- بۆ هەر پیاوێك هەبووە چەندین کەنیز لە ماڵەکەیدا هەبێت و لە هەندێ باردا کەنیز توانیبێتی بگاتە پێگەی ژنی شەرعی ---
- هەموو ئەمانەش بەهۆکارێکی بنچینەیی دادەنرێت بۆ زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان-----

- لەرووی چەندایەتییەوە لە جیهانبینی ئایینی گەڵانی ئەم ناوچەیەدا هاندانێك بۆ زۆربونی ژمارەی دانیشتوان و پاراستنی هێڵی ڕەچەڵەکی بنەماڵەیی بەدی دەکرێت
- لە تێروانینی یابانیەکاندا خوای(ئیزاناجی) (٤٢٢٤)کوری هەبووە
- لە هزری ئەواندا هەمان ژمارەی دورگە و ناوچە جیاوازییەکانی ئەو کاتە بووە
- هەر دووگەیەك لەلایەن کۆڕێك بەڕێوەببرێت

- ✓ لەرووی چۆنایەتییەوە نەك هەر جیاوازی لە پێکهاتەی ڕەگەزی (نێر و مێ) دانیشتوان، بەڵکو جیاوازی و ڕیزبەندی لە پێکهاتەی کۆمەڵایەتیشدا
- ✓ لە بیروباوەڕی هندیدا مرۆڤەکان هەموویان لە (مانۆ)ەوە دروستبوون
- ✓ جیاوازیەکی زۆریشیان لەنێواندا هەیە
- ✓ ئەوانەی لە کەللەی سەری دروست بوون(پیاوانی ئایینی و چینی باڵای کۆمەڵگەن)
- ✓ ئەوانەی لە قۆڵی دروستبوون (پاشا و جەنگاوەرانن)
- ✓ ئەوانەشی لەلاقی دروست بوون (کاسبکار و بارزگانن)
- ✓ ئەوانەی لەپێی دروستبوون چینی خوارەوەی کۆمەڵگە و هیچ کارێکیان نیە لە خزمەتکردنی سێ چینەکەیتر

سەرەتاکانی بیرکردنەوە لە دانیشتواننـاسی وەك لقێکی سەربەخۆ

- توێژینەوە لەلایەنە ئاڵوز و جیاوازییەکانی دانیشتوان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو پەرەسەندنە زانستی و بابەتی و میتۆدیانەی لە بوارەکانی(ئابوری و سیاسی و فەلسەفە و زانستە کۆمەڵایەتیەکاندا) بەگشتی سەریانهەڵدا
- بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بونەهۆی توێژینەوە لە بابەتەکانی دانیشتوان
- زۆربوون و کەمبوون و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی دانیشتوانەوە هەیە؛ بوون بە بابەتێکی گرنگی ئەم جۆرە توێژینەوانە
- بیرکردنەوە لە دانیشتوان لە قۆناغی سەرەتایی و پەرش و بڵاویەوە گواستەوە بۆ قۆناغێکی زانستی و پشت بەستان بە سەرچاوەکانی زانیارییە دانشتوانییەکان
- لەو قۆناغەدا کەنیسە بە یەکەم سەرچاوەی ئەو جۆرە زانیارییە دادەنرا

- نووسەرێك بەناوی(جۆن گرۆنت)(John Graunt) (١٦٦٢) لە بەریتانیا توێژینەوەیەكی بە ناونیشانی(چەند سەرەنجێك لەسەر لیستی مردووان) نووسی
- توانی نازناوی دامەزرێنەری دانیشتواننناسی بەدەست بێنێ
- ئەو بابەتانەی لەم توێژینەوەیەدا قسەی لەسەر كردبوو یان ئەو سەرچاوانەی بۆ بەدەستهێنانی زانیاری پشتی پێ بەستبوو یان ئەو میتۆدەی بۆ پۆلێن كردن و شیكردنەوەی زانیاریەكانی بە كاری هێنابوو هەمان ئەو بابەت و سەرچاوەی زانیاری و میتۆدەیە كە تا ئێستاش بەكاردێت

جۆن گرۆنت سەرچاوانەی بۆ بەدەستهێنانی زانیاری پشتی پێ بەستبوو

١) پشتی بە تۆمارەکانی(تعمید) بەستووە بۆ دیاریکردنی ڕێژەی لە دایکبووان ئەو منداڵانەی لە کەنیسە دەشورێن (واتا شوشتنی منداڵی بچوك لە کەنیسە، ئەمەش نەریتی مەسیحییەکانە

٢) پشتی بە تۆمارەکانی رێگەدان بەناشتن بەستوە بۆ زانینی رێژەی زۆربوون یان کەمبوونەوەی دانیشتوان

٣) بەراوردی لیستی مردوان و لیستی تعمید کردووە بەپێی جیاوازی ژینگەیی ئەمەش بۆ بەراوردکردنی ئاستە جیاوازەکانی گەشەکردنی دانیشتوان.

٤) بەراوردی جیاوازی ڕەگەزی کردووە لە لیستی مردواندا چ بەپێی هۆکاری مردن یان شوێنی مردن.

٥) گۆڕاوی تەمەنی بەراورد کردووە بە ئاڕاستەکانی ڕەوکردن و هێزی بەرهەمهێنان.

٦) وەکو توێژینەوەیەکی زانستی بەچەند ئەنجامێك گەیشتووە لەوانە:

أ- ئاراستەیەکی ڕەوکردنی فراوان لە لادێوە بۆ شار هەیە.

ب- ئەوانەی کۆچیان کردووە لە تەمەنی کارکردن و بەشێکن لە هێزی کار و ئاستی زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان لەلادێدا بەرزترە بە بەراورد لە شار

- قەبارەی دانیشتوان:
- مەبەست لە قەبارەی دانیشتوان سەرجەم تاکەکانی هەر کۆمەڵگەیەك لەکات و شوێنێکی دیاریکراودا دەگرێتەوە، قەبارە لایەنی چەندایەتی دانیشتوانە بێ رەچاوکردنی لایەنی پێکهاتە لەرووی تەمەن و رەگەز و ئاستی زانیاری وردەکانیتری پەیوەست بە چۆنایەتی دانیشتوانەوە

<u>لە دانیشتوانناسیدا دەربارەی قەبارە سێ چەمکی باو هەیە</u>

١) زۆربوونی دانیشتوان: کە بە بەراورد لەگەڵ هەندێك بنەمای ئابوری توانای سوود وەرگرتن لە سەرچاوە سروشتیەکان کە دەبێتەهۆی هەلاوسانی دانیشتوان. وەك هند و چین.

٢) کەمبوونەوەی دانیشتوان: بە بەراورد لەگەڵ ڕووبەرو و دەوڵەمەندی خاك و هەبوونی سەرچاوەی گرنگدا دەبێتەهۆی چاوتێبڕین و داگیرکردن و نا ئارامی لە دەوروبەرەکەیدا.

٣) قەبارەی نموونەیی دانیشتوان: بە مانایی هەبوونی ژمارەیەکی دانیشتوانی نموونەیی گونجاو کە بتوانێت بە باشی کار بکات و بژێیت و پەرە بەتوانا مرۆیی و ژیانی کۆمەڵگەکە بدات

بۆ زانینی زۆربوون یان کەمبوونەوەی قەبارەی دانیشتوان

$$\text{تێکرای لە دایکبوون} = \frac{\text{کۆی لە دایکبوونەکان لە ساڵ و شوێنێکی دیاری کراودا}}{\text{کۆی ژمارەی دانیشتوان لەهەمان شوێن و لە نیوەی هەمان ساڵدا}} \times ١٠٠٠$$

ڕەنگدانەوەی زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان

- قەبارەی دانیشتوان یەکێکە لەو چەمکانەی لە دانیشتوانناسیدا بەکاردێ
- لە کایە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکان و سیاسەت و ئاسایشی نەتەوەیی کۆمەڵگەکانەوە
- زۆربونی ژمارەی دانیشتوان ڕەنگدانەوەی قوڵی دەبێت لەسەر تەواوی بونیاد و ژیانی کۆمەڵایەتی کۆمەڵگە.
- بزوێنەری کۆمەڵگە چییە؟
- هۆکارێکی دیاریکراو بنچینە و مایەی گۆڕان و پەرەسەندنی کۆمەڵگە بووە

- بەلای (دورکهایم)ەوە
- زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان و گەورە بوونی قەبارەیە.
- هۆکارەکانی گۆڕان و کۆمەڵگەیەکی میکانیکی بۆ کۆمەڵگەیەکی ئەندامی یان ئاوێتە دەکەوێتە سەر ڕادەکانی زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان.
- لەگەڵ ڕووبەری خاك و چەندایەتی سەرچاوەی سامانە سروشتیەکان.
- هەر زۆربونێکی دانیشتوان ئەگەر لەبەرامبەردا بڕی داهاتی نەتەوەیی و بەرهەمهێنانی خۆراك و کاڵا پێویستەکانیش بەرز نەبنەوە دەبێتەهۆی بەرزبوونەوەی ئاستی خواست
- خزمەتگوزاریەکان بەگشتی؛ بەخێرایی زۆربوونی دانیشتواندا ڕاناگەن.
- بۆخێراکردنی گەشەپێدانی ئابووری پێویستی بەگەشەپێدانی کۆمەڵایەتی و پسپۆری و دابەشکردنی کار هەیە،

- **زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان**
- پسپۆری و دابەشبوونی کاری لێ دەکەوێتەوە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیش لە میکانیکیەوە دەگۆڕن بە ئەندامی.
- کۆمەڵگە لە قۆناغێکەوە دەگۆرێت بۆ قۆناغێکی تر کە تیایدا سیما و خەسلەتەکانیان لە زۆر ڕووەوە لە یەکتر جیاواز ئەبنز
- **فردیناند تونێز------**
- **زۆربوونی ژمارەی دانیشتوان** هۆکاری بنچینەیی گۆڕانی ئیرادەی کۆمەڵگەیە لەسۆزداریەوە بۆ ئەقلانی.
- لە کۆمەڵگە ژمارە کەمەکاندا تاك لەژێر کاریگەری سۆز و غەزیزە و سروشتدا رەفتار دەکات بەزۆربوونی ژمارەی دانیشتوان رەفتاری تاکەکان دەکەوێنە ژێر کاریگەری ئەقل و لۆژیك و درك پێکردنەوە.

- ئەو هۆكارانەی كارێگەریان لەسەر قەبارەی دانیشتوان هەیە بریتین لە :-
- بەپیتی (خصوبة)
- مردن(الوفيات)
- لە دايكبوون (ولادة)
- ڕەوكردن (هجرة)
- بەپیتی :خصوبة:
- لەرووی زاراوەییەوە بەپیتی لە زانستەكانی جۆگرافیا و زەویناسی و كشتوكاڵیەوە هاتۆتە ناو زانستی كۆمەڵناسی و دانیشتواںناسیەوەز
- **گوزارشت لە توانا** مرۆییەكان دەكات بۆ وەچەخستنەوە

- پڕۆسەیەکی ئاڵۆزە و بەرپرسە لە بەردەوامی ژیانداری کۆمەڵگە.
- بەپیتی توانای کردەیی مرۆڤەکانە بۆ وەچەخستنەوە لەڕووی بایەلۆژی و ئەندامزانیەوە.
- زۆربەی ئەوانەی لەبواری توێژینەوە دانیشتوانییەکاندا کاری توێژینەوە دەکەن چەمکی بەپیتی بۆ ئەم مەبەستە بەکاردێنن واتە بە پێچەوانەی نەزۆکی دەگەیەنێت.
- بەپێی سەرچاوە ئامارییەکان هەمیشە بەپیتی بەپێوانەی رەگەزی مێ دەپیورێت نەك ڕەگەزی نێر.
- بەهۆی کۆمەڵێك جیاوازی جەستەیی و پێکهاتەیی لە ئافرەتدا پێوانەی وەچەخستنەوە بە توانا و ئامادە باشییەکانی ئافرەتەوە گرێدراوە.
- بەکورتی (بەپیتی ئاماژەیە بۆ دووبارە لە دایك بوونەکانی ماوەیەکی دیاریکراو کە لەئافرەتاندا لەنێوان ١٥-٤٥ ساڵیە کە توانیای منداڵبونیان هەیە).
- ئەگەر بلێین ١٠٠٠ ئافرەت لە کۆمەڵگەیەکدا گەیشتونەتە قۆناغی لە منالبوون چوونەوە بەلام بەو ١٠٠٠ ئافرەتە ٣٥٠٠ منالیان هێنا بێت ئەمەش مانای ئەوەیە کە ناوەندی بەپیتی ٣.٥ منداڵە بۆ هەر ئافرەتێك

ئەو هۆكارانەی كاریگەریان لەسەر بەپیتی هەیە

١- جیاوازی ژینگەیی:

- ✓ واتا جیاوازی لەنێوان لادێ و شار نەك هەر لە ڕووی بەپیتییەوە بەڵكو لە دیاردە دانیشتوانی و توێژینەوە دانیشتوانیەكاندا.
- ✓ جیاوازیەكانی ئاستی سێیەم یان پلە سێ دادەنرێت لەدوای جیاوازی تەمەنی و جیاوازی ڕەگەزی .
- ✓ پێویستە توێژەری كۆمەڵایەتی هەر لە سەرەتای توێژینەوە دانیشتوانیەكاندا گرنگی ئەم جیاوازیانەی لەبەرچاو بێت.
- ✓ بۆ نموونە هەتا لە كۆمەڵگە پیشەسازیە پێشكەوتووەكانیشدا بەپێی ئەو توێژینەوانەی لەسەر كۆمەڵگە پیشەسازیەكانی ئەوروپا ئەنجام دراون تا ماوەیەكی نزیكی پێش شەڕی دووەمی جیهانی.
- ✓ لەڕووی بە پیتیەوە جیاوازی لەنێوان شار و لادێدا ڕوون بووە.
- ✓ دوای نەمانی جەنگ و ئارام بوونەوەی كۆمەڵگەكانیان بەتایبەتی لە كۆمەڵگاكانی ئەوروپای ڕۆژئاوادا ئەم جیاوازیانە كەمبونەتەوە.
- ✓ ئاماژەیەكە بۆ سروشتی قۆناغی پەرینەوەی ئەم كۆمەڵگایانەی لە شێوازێكی بەرهەمهێنانی كشتوكاڵی بۆ پیشەسازی پێشكەوتووتر.

٢- جیاوازی لە بەپیتی جەنجاڵی و قەرەباڵغی شارەکان:

- پەیوەندی نێوان زۆری ژمارەی دانیشتووانی شوێنی نیشتەجێبوون و بەپیتی ئافرەتەکانی پەیوەندیەکی پێچەوانەیە واتا بەرزبوونەوەی ژمارەی دانیشتووان بەپیتی گشتی دادەبەزێت.
- بۆ نموونە:- بەپێی ئەو توێژینەوانەی لەسەر ئەمریکا کراون بۆ هەر ١٠٠٠ ئافرەتێك کە تەمەنیان لەنێوان ١٥ تا ٤٥ساڵیدایە لەو شارانەی ژمارەی دانیشتوانیان (٣) ملیۆن کەسە لەو تەمەنەدا ١٨٢٠ هەزار و هەشت سەد و بیست مناڵیان هێناوە، لەو شارانەش کە ژمارەی دانیشتووانیان ٢٥٠،٠٠٠ لە چارەکە ملیۆنێك کەمترە ٢١٢٨ دوو هەزار و سەد و بیست و هەشت منالیان هێناوە

٣- جیاوازی بەپێی جیاوازی ئاستی زانستی:

- کاریگەرییەکی زۆری هەیە بە تایبەتی لەو کۆمەڵگایانەی ئاستی بەپیتی و ڕێژەی لەدایکبوونیان بەرزە.
- لەو سەرژمێریانەی لە (میسر و بەرازیل و مالیزیا و ،.... هتد) کراون دەریانخستووە کە پەیوەندی بەپیتی بە ئاستی خوێندەواری و زانستیەوە پەیوەندییەکی پێچەوانەیە؟
- و/ چونکە لەو کۆمەڵگایانەدا بە لایەنی کەمەوە سێ هۆکاری تر وەکو هۆکاری لاوەکی پەیوەستن بە ئاستی خوێندەواری و ڕۆشنبیریەوە لەوانەش (تەمەنی مێردکردن و دیاریکردنی ژمارەی منداڵ و فرەژنی) کە هەموو ئەمانەش پەیوەندیەکی پێچەوانەی هەیە لەگەڵ ئاستی زانستی و کۆمەڵگاوە.
- هەندێکجار ئاستی زانستی دایك زیاتر کاریگەری هەیە بە بەراورد لەگەڵ ئاستی زانستی باوك ئەوەی جێگەی سەرنجە زانایەك بەناوی (کایزەر) توێژینەوەیەکی لە ئەمریکا کردووە، بەپێی ئافرەتەکانی ئاستی زانستی باڵا بەرزترە لە ئافرەتەکانی ئاستێکی ناوەند؛ ئەم دیاردەیەش لە هەندێك کۆمەڵگەی وەکو (سوید، هۆڵەندا، بەریتانیا) بە ڕوونی دیارە

٤- شوێن و جۆری نیشتەجێبوون.

٥- پیادەکردنی بەرنامەکانی ڕێکخستنی خێزان.

٦- جیاوازی چینایەتی.

٧- پیشە و جۆری کارکردن.

٨- بە پیشەسازی کردن و دەرچوونی ئافرەت.

لە کۆتاییدا بەپیتی بە یەکێك لە ئاڵۆزترین پڕۆسە دیموگرافییەکان و دانیشتووانییەکان لە قەڵەم دەدرێت

یەکێك لەو ڕێگایانەی ئاستی بەپیتی پێ دەپیورێت بریتییە لە (تێکڕای بەپیتی گشتی)

$$\text{تێکڕای بەپیتی گشتی} = \frac{\text{کۆی لەدایك بووە زیندووەکان لەکات و شوێنێکی دیاریکراودا}}{\text{کۆی ژمارەی ئافرەتانی تەمەن (١٥- ٤٥)ساڵ لە هەمان شوێن و نیوەی هەمان ساڵدا}} \times ١٠٠٠$$

نموونە/ ئەگەر لە هەرێمی کوردستاندا لەدایکبووە زیندووەکان لە ساڵی (2009)دا 41,178 منداڵ بێت لە کۆتایی حوزەیرانی هەمان ساڵدا ژمارەی ئافرەتانی تەمەن نێوان (15– 45) دا 1,216,432 ئافرەت بێت ئایا تێکڕای بەپیتی گشتی لە هەرێمی کوردستاندا چەندە؟

$$\text{تێکڕای بەپیتی گشتی} = \frac{41,178}{1,216,432} \times 1000 = 33,85$$

33,85 بۆ هەر هەزار ئافرەتێك منداڵ بووە

ب- لەدایکبوون: ولادات

دانیشتوانیش دەجولێت چ لەڕێگەی ڕەوکردن لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر.

یان لە ڕێگەی گەشەکردنی سروشتییەوە نەوەکان لەدوای یەك دێن و دەڕۆن.

ئەگەر ڕەوکردن ئامرازی جوڵەی جوگرافی دانیشتوان بێت ئەوە لەدایکبوون گرنگترین ئامرازی سروشتی زۆربوونی دانیشتووانە

بۆ یەکەمجار زانایەك بەناوی وارین تۆمسن لە ساڵی ١٩٢٩ ئاماژەی پێکردووە سێ قۆناغی جیاواز باس دەکات، وەك سروشتی زۆربوونی دانیشتووان

١- ئاماژە بە هەلومەرجە تایبەتیەکانی زۆربەی کۆمەڵگە نەریتیەکان دەکات کە تیایدا بەهاکانی لەدایك بوون و مردنیش هەردووکیان بەرزن بەتایبەتی (مردنی منداڵان) .

٢- لە هەندێك کۆمەڵگەی وەکو ئەمریکا و ئەوروپای سەدەی (١٩)، یان هیند لە سییەکانی سەدەی (٢٠) بیستەوە بەهۆی گەلێك هۆکاری تەندروستی و خۆراکی و تەکنەلۆژیەوە ڕێژەی مردن دابەزی، بەڵام ئاستی لەدایکبوون هەر بە بەرزی مایەوە بۆیە ئەمە قۆناغی هەست پێکردنی گەشەی دانیشتوانە.

٣- بەهۆی پێشکەوتنی مەعریفی و خۆشگوزەرانی و ئارامی و ئاسودەیی کۆمەڵگەوە کە ڕێژەی مردن دابەزیوە لە بەرامبەریشدا ڕێژەی لەدایکبوونیش دادەبەزێت، بۆیە ژمارەی دانیشتوان تا ئاستێك نزیك لە نەگۆڕی دەمێنێتەوە یان زۆر لەسەرخۆ گەشە دەکات.

- لەدایك بوون لەژێر كاریگەری كۆمەڵێك هۆكاری كۆمەڵایەتی و ئابووری تردا كەم دەكرێنەوە وەكو:-

أ- تەمەن لەكاتی هاوسەرگیریدا.

ب- دووركەوتنەوە لە پێكەوەنانی خێزان.

ج- درێژەی ماوەی نێوان دوو لەدایك بوون.

د- لەباربردن.

ئەگەرچی لەدایكبوون هۆكاری سەرەكی و ئامرازی گرنگی زۆربوونی دانیشتوان و گەورەبوونی قەبارەیە، بەڵام زۆربوونی دانیشتووانی جیهان لەم سەردەمەدا هێندەی دەگەڕێتەوە بۆ دابەزینی ڕێژەی مردن هێندە لەژێر كاریگەری بەرزی ئاستی لەدایكبوونەدا نیە

ت- مردن

- مردن پایه و كۆڵەكەیەكی تری گەشەسەندنی دانیشتوانە یان كەم بوونەوەیە.
- زۆربوونی سروشتی بەهۆی بەرزی ڕێژەی لەدایك بوونەوە دروست دەبێت كەم بوونەوەی سروشتیش بەرزی ڕێژەی مردن دروست دەكات.
- هەندێك كۆمەڵگەدا مردنی منداڵان باوە و ڕێژەیەكی زۆر بەرزی هەیە.
- لە هەندێك كۆمەڵگەیتردا مردنی پیر و بەساڵاچووان بەرزترین ڕێژەی هەیە.
- لە هەندێك كۆمەڵگەدا مردنی پیاوان و بەپێچەوانەوە لە هەندێكیتردا ڕێژەی مردنی ئافرەتان بەرزترە

- هەر لە کۆنەوە مرۆڤ هەوڵیداوە هۆکارەکانی مردن بدۆزێتەوە، لە کۆمەڵگە سەرەتاییەکاندا لە ڕێگەی سەردانی گۆڕی پیاوچاکان و دواتر جادو و نزاو و پاڕانەوە و دواتر بەهۆی بەکارهێنانی داوودەرمان و چارەسەری پزیشکی و تا ئێستاش توێژینەوە لەم بوارەدا بەردەوامە .
- لەبەر ئەوەی زانیاری پێویستی لەبەر دەستدا نەبووە و نیە نەگەیشتۆتە ئامانجێکی تەواو و نەیتوانیوە چارەسەرێکی کۆتایی بۆ ئەمە بدۆزرێتەوە.

<u>هۆکارەکانی مردن</u> بۆ دوو جۆر دابەش دەکرێت:

أ- هۆکارە ناوەکیەکان یان سروشتییەکان: مەبەست لەو جۆری مردنە بەهۆی گەورەبوون و ئەو نەخۆشیانەی لە ئەنجامی گۆڕانی بایەلۆژی نەخۆشیەکانی پیربوونەوە ڕوو دەدەن.

ب- هۆکارە دەرەکییەکان یان ژینگەییەکان: مەبەست لەو جۆرە مردنانەیە کە بەهۆی ژینگەی کۆمەڵایەتیەوە ڕوو دەدەن وەکو نەخۆشیەکانی گرانەتا و نەخۆشی دڵ و شێرپەنجە و گورچیلە کە پەیوەندیان بە جۆر و شێوازی خواردن و خواردنەوە و شوێنی نیشتەجێبوونەوە هەیە بەتایبەتی لە مردنی منداڵاندا.

ئامارکردنی مردن

- مردن لەگەڵ لەدایکبووندا دوو بابەتی بنەڕەتی توێژینەوەکانی گۆڕانە دانیشتوانیەکان پێك دێنن.
- ئامارکردنی مردن بەتەنیا سوودی لە شیکردنەوە دیموگرافیەکان و ڕۆڵی لە پڕۆسەی گەشەکردندا دەبێت .
- دەکات بۆ پێداچوونەوە بە بەرنامە و پڕۆژەی دام و دەزگا خزمەتگوزاری و تەندروستیە گشتییەکاندا.

- کۆمەڵێك زانیاری پێویست تۆمار دەکرێن یان پێویستە تۆمار بکرێن کە دواتر بۆ توێژینەوەی زانستی پێویستن.
- أ- ڕەگەزی مردووەکە.
- ب- تەمەنی مردووەکە.
- ج- هۆکاری مردنەکە.
- د- شوێنی نیشتەجێبوون و وشوێنی مردن و شوێنی تۆمارکردنەکە.
- هـ- مێژووی مردنەکە و مێژووی تۆمارکردنی.
- و- باری کۆمەڵایەتی مردووەکە (سەڵت، خێزاندار، تەڵاقدراو، تەڵاقدەر).
- ز- کار و پیشەی پێشووی مردووەکە.
- ح- ئاستی زانستی و خوێندەواری مردووەکە.
- ت- لە مردنی ئافرەتاندا زۆر پێویستە مناڵ و باری دووگیانی لەکاتی مردنەکەدا دیاری بکرێت.

ئەو هۆکارانە چین کە بوونە هۆی بەرزبوونەوەی قەبارەی دانیشتووان لە جیهاندا لە ١٦٥٠ تا ١٩٤٠؟

- ١- پێشکەوتنی تەکنیکی (تەکنەلۆژیا) و هاتنە ناوەوەی لە بواری بەرهەمهێنانی کشتوکاڵی.
- ٢- وەرگرتنی تایبەتمەندی ناوچەیی و هەرێمی بۆ بەرهەمهێنانی جۆری دانەوێڵە و خۆراك و جیابوونەوەی ناوچەکان بەپێی ئەم تایبەتمەندییانە، ئەو ناوچەیەی بۆ گەنم و ئەم ناوچەیە بۆ جۆ و ئەم جۆرە ناوچانەی کە بۆ چ جۆرە کشتوکاڵێك باشە بیکەن.
- ٤- پێشکەوتنی پزیشکی و فراوانبوونی خزمەتگوزارییە تەندروستییەکان.
- ٥- هۆکارە مەعنەویەکان وەکو دیموکراسی و ئازادی و سۆز و خۆشەویستی مرۆڤ و چاودێریکردنی کە بووە هۆی بەرزبوونەوەی ناوەندی تەمەن.

دووەم/ پێکهاتەی دانیشتوان: (ترکیب السکان)

پێکهاتەی دانیشتووان: بریتییە لەو خەسڵەت و تایبەتمەندیانەی کە هەر گروپێکی مرۆیی لە کات و شوێنێکی دیاریکراودا هەیەتی و لە گروپەکانیتری جیا دەکاتەوە و دەکرێ پێوانە بکرێت.

هەر گروپێکی مرۆیی دوو خەسڵەتی بنچینەیی هەیە بریتین لە بزاوت و بونیاد؛ ئەگەر بزاوت لە ڕێگەی لەدایکبوون و مردن و ڕەوکردنەوە دیاری بکرێت؛ ئەوە بونیاد لە ڕێگەی کۆمەڵێك خەسڵەتی وەکو پێکهاتەی ڕەگەزی و نەژادی و تەمەن و ئاستی خوێندەواری و پسپۆری پیشەیی و باری چینایەتی .. هتد دیاری دەکرێت.

- **لە دوو ڕوانگەوە سەیری پێکهاتەی دانیشتووان دەکرێت:**
- أ- پێکهاتەی بایەلۆژی.
- ب- پێکهاتەی کۆمەڵایەتی.

پ/ مەبەست لە پێکهاتەی بایەلۆجی چییە؟ مەبەست لە ڕوانگەی پێکهاتەی بایەلۆژی دانیشتوان چییە؟

پێکهاتەی بایەلۆژی: بریتییە لەو خەسڵەت و تایبەتمەندییانەی دانیشتوان کە گرووپ لەڕێگەی بۆماوەییەوە وەریان دەگرن و پەیوەستن بە پێکهاتەی جەستەیی و باری بایەلۆژی تاکەکان.

١- پێکهاتەی ڕەگەزی: واتا جیاوازی لەنێوان ڕێژەی نێر و مێ لە پێکهاتەی دانیشتواندا کە لە ڕووی کۆمەڵناسییەوە هەندێك لە گرفتەکانی کۆمەڵگە لە نایەکسانی ڕێژەکانی نێر و مێیەوە سەرچاوە دەگرن.

٢- پێکهاتەی نەژادی: وەکو بنەچە و ڕەنگ و نەژادی جیاواز لە پێکهاتەی دانیشتوانی کۆمەڵگەیەکدا.

٣- پێکهاتەی تەمەن: بریتییە لە ڕێژە جیاوازەکانی تەمەن لە پێکهاتەی دانیشتواندا؛ کە زۆر جار تەمەنی کۆمەڵگە بە بەرزی ڕێژەی تەمەنێك لە تەمەنەکان دیاری دەکرێت وەك کۆمەڵگەی لاو یان کۆمەڵگەی پیر.

لەم بوارەدا دوو چەمك لە دانیشتوانناسیدا هەیە كە توێژینەوەیان لەسەر دەكرێت ئەوانیش بریتین لە بەخێوكردن و ناوەندی تەمەن.

١- بەخێوكردن: بریتییە لە ئاماژەیەكی ئاماری سادە ڕۆڵی پێكهاتەی تەمەنیمان بۆ دەپێوێت لە چالاكی بەرهەمهێنانی دانیشتوان، ئەویش لە ڕێگەی بەراوردكردنی ئەو ڕێژەیەی دانیشتوان كە لە تەمەنی بەرهەمهێناندا نین لەگەڵ ئەو تەمەنەی كە توانای كاركردن و بەرهەمهێنانیان هەیە، بە شێوەیەكی گشتی تەمەنی بەرهەمهێنان لەنێوان ١٥ – ٦٥ساڵیە واتا ئەوانەی لە خوار ١٥ ساڵی و ئەوانەی لەسەرووی ٦٥ ساڵین دەبێت كۆمەڵگە بەخێویان بكات، ڕادەی بەخێوكردن بەپێی ئەم یاسایە دەدۆزرێتەوە.

$$\text{ڕادەیبەخێوكردن} = \frac{\text{تەمەنی خوار ١٥ ساڵ + تەمەنی سەرووی ٦٥ ساڵ}}{\text{كۆی گشتی ژمارەی دانیشتوانی تەمەنی ١٥ – ٦٥}} \times ١٠٠$$

٢- هەروەها لەبارەی پێکهاتەی تەمەنی و ناوەندی تەمەنەوە لە ڕێگەی ناوەندەوە دەردەکرێت بریتییە لەو پێوەرەی کە تەمەنێك دیاری دەکات دەکەوێتە ناوەندی پێکهاتەی تەمەنی دانیشتوانەوە؛ واتا نیوەی دانیشتوان لەسەرووی ئەم تەمەنە و نیوەکەی تری لە خوار ئەم تەمەنەوەیە..

- بۆ نموونە/ لە ئێران ١٨ ساڵ، لە مەکسیك ٢٠ ساڵ لە ئەمریکا ٣٣ ساڵ، لە فەرەنسا ٣٤ ساڵ.

ب- پێکهاتەی کۆمەڵایەتی

بریتییە لەو خەسڵەت و تایبەتمەندییانەی کە تاکەکانی کۆمەڵگە لە ڕێگەی کەناڵەکانی پێگەیاندنی کۆمەڵایەتییەوە وەری دەگرن یان فێری دەبن و دواتر پەیڕەوی دەکەن و دەبێتە بەشێك لە ڕەفتارەکان یان بەپێی قۆناغ و ڕەوشتی کۆمەڵگە کە بەسەریاندا دەسەپێندرێت کە ئەمەش خۆی خەسڵەتێکی دیاردەی کۆمەڵایەتییە و سەرووی تاکە دواتر دەبێتە بەشێك لە جیاوازیەکانی پێکهاتەی کۆمەڵایەتی دانیشتوان و ڕەنگدانەوەی کۆمەڵایەتی و ئابووری دەبێت.

١- <u>باری زانستی</u>: کە دەکرێت بۆ چەندین ئاست پۆلین بکرێت هەر ئاستێکیش جیاوك و تایبەتمەندی خۆی هەیە وەك پێگە لە ڕووی کۆمەڵایەتی یان داهات لە ڕووی ئابووری ئەمیش بەپێی قۆناغە جیاوازەکانی کۆمەڵگە، بۆ نموونە ئەوەی لە کۆمەڵگەی ئێمەدا تا ئێستا باوە لەڕووی زانستیەوە بەم شێوەی خوارەوە ڕیزبەندی دەکرێت:

- ❖ نەخوێندەوار، دەتوانێ بخوێنێ و بنووسێ، سەرەتایی، ناوەندی، ئامادەیی، پەیمانگا، زانکۆ و خوێندنی باڵا.

٢- <u>باری خێزانداری</u>: سەڵت ( )، خێزاندار ( ) هاوسەر مردوو ( ) جیابۆوە ( ).

- ❖ سەڵت، خێزاندار، تاك مردوو، جیابۆوە، بۆ بەراوردکردنی ئەمە بە پێکهاتەی تەمەن لە هەندێك کۆمەڵگەدا بۆ نموونە لە فەرەنسا بەرزترین ڕێژەی خێزاندارەکان لەنێوان تەمەنی ٥٥- ٥٩ساڵیە، لە ئەڵمانیا لەنێوان ٥٠-٥٤ساڵیە، لە هیند لەنێوان تەمەنی ٣٥-٤٠ ساڵیە.

سێیەم: دابەشبوونی دانیشتوان

- یەکێکە لە بابەتە گرنگەکانی دانیشتواننناسی و کۆمەڵناسی و زانستی سیاسی و مرۆڤناسی و ئابووری
- لەدوای سەربەخۆبوونی ئەم لقە زانستیانە و فراوانبوونی توێژینەوە لەسەر بابەتی سەرەکیان، لقێکی سەربەخۆ و تایبەت دروست بوون.
- پەیوەندی بە قەبارە و پێکهاتە و چڕی و دیاردە دانیشتوانییەکانیترەوە هەیە.
- چۆنیەتی دابەشبوونی دانیشتوانی هەر کۆمەڵگەیەك پەیوەستە بە هێزی کۆمەڵگەکە و پڕەنسیپەکانی ئاسایشی نەتەوەیی و نیشتیمانی ئەو ولاتەوە.
- چۆنیەتی دابەشبوون گوزارشت لە ئاستی پەرەسەندنی ئابووری و کۆمەلایەتی کۆمەڵگەکە دەکات

جۆرەکانی دابەشبوونی دانیشتوان

١- دابەشبوونی ڕووبەری (مساحي)

دابەشبوونی دانیشتوانی کۆمەڵگە کە بەسەر تەواوی ئەو ڕووبەرەی بە چوارچێوە و سنوورێکی سیاسی کۆمەڵگەکە دادەنرێت یان لەڕووی مێژوویی و جوگرافیەوە بە خاکی گروپێکی مرۆیی دیاریکراو دادەنرێت.

٢- دابەشبوونی ژینگەیی:

واتە دابەشبوون بەسەر هەرێمەکانی لادێ و شاردا، ئەمە لەو کۆمەڵگایانەی کە مێژوویەکی دوور و درێژی شارستانیان هەیە و کەمتر کەوتونەتە بەر هێرش و پەلاماری داگیرکەران جیاوازیەکانیان زیاتر ڕونن

٣- دابەشبوونی کلتوری:

بریتیە لە تاوتوێکردنی ئەو خەسڵەت و تایبەتمەندی و وردەکلتورانەی لە گەڕەکەکانی یەك شاردا یان لەسەر ئاستی یەك هەرێمدا بەدی دەکرێت وەکو ئاستی خزمەتگوزاری و ڕەفتار و هەندێك لایەنی وردە جیاوازی.

- ✓زانای کۆمەڵناسی ئەمریکی (رۆبەرت رید فیلد) بە دیاریکردنی خەسڵەت و تایبەتمەندیەکانی هەر جۆرێکی دانیشتوانی پێوەرێکی داناوە بەناوی (پێگەیشتنی شارنشینی میللی)
- ✓ لە کۆمەڵناسیدا گرنگیەکی زۆری هەیە بۆ جیاکردنەوەی کۆمەڵگەی لادێی و شارنشینی
- ✓ئەم پێیوایە نە کۆمەڵگەیەکی تەواو لادێی و نە کۆمەڵگەیەکی تەواو شارنشینیمان هەیە، بەڵکو لەسەر هێڵێك بەپێی تایبەتمەندیەکانییان ڕێزبەندی کراون و لە خاڵێکدا پێك دەگەن و دواتر بۆ جەمسەرەکانی ئەو هێڵە لەیەك دوور دەکەونەوە بەپێی جیاوازی خەسڵەت و تایبەتمەندیەکانی هەر یەکێك.

لەبارەی کۆمەڵگەی کوردیەوە کراون وەکو دابەشکردنێکی کلاسیکی **سێ** جۆری دانیشتوانمان هەیە

١- دانیشتوانی شار و شارۆچکەکان.

٢- دانیشتوانی دەشت و لادێ و گوندەکان.

٣- کۆچەری دەوارنشینەکان.

هۆکارەکانی دابەشبوونی دانیشتوان

یەکەم/ هۆکارە سەرەکییەکان: کە بریتین لە:

أ- هۆکارە سروشتییەکان. ب- هۆکارە ئابوورییەکان. ج- هۆکارە سیاسییەکان.

دووەم/ هۆکارە لاوەکییەکان: دەکرێن بە سێ جۆر:

أ- هۆکارە کۆمەڵایەتییەکان. ب- هۆکارە ئایینییەکان. ج- هۆکارە کلتورییەکان.

أ/ هۆكارە سەرەكییەكان

یەكەم/ هۆكارە سروشتییەكان:

لە قۆناغە سەرەتاییەكانی نیشتەجێبوونی مرۆڤدا زۆر بەڕوونی لەسەر دابەشبوونی گرووپە مرۆییەكان بەدەركەوتوە كە نەیانتوانیوە بەسەر فشاری هۆكارە سروشتیەكاندا زاڵ بن

لەگەڵ بەرزبوونەوەی ئاستی تواناكان و داهێنانی كەرەستەی دروستكراو بۆ سوودوەرگرتن لە سەرچاوە سروشتییەكان جارێكیتر سروشت كاریگەری خۆی داناوە لەسەر چۆنیەتی دابەشبوون

هۆكارە سروشتییەكانی دابەشبوونی دانیشتوان چیین؟

١- هەبوونی ڕووبەری كشتوكاڵی بەپیت: دوای فێربوونی چاندن و بەرهەمهێنانی دانەوێڵە، بۆیە سەرەتای زۆربوون و گەشەكردنی دانیشتوانیش لەو ناوچانە سەری هەڵداوە.

٢- هەبوونی سەرچاوەی ئاوی دوور لە یەكتری؛ بۆتە هۆی دابەشبوون و دووركەوتنەوەی گرووپە مرۆییەكان لە یەكتری وەك دیجلە و فورات كە لە كەنارەكانیدا سەرەتای نیشتەجێبوونی مرۆڤ پەیدابووە.

٣- ڕەوشی ئاووهەوای هەمەڕەنگ؛ بۆتە هۆی نیشتەجێبوون و مانەوە لە ناوچە جیاوازەكاندا دواتر ئەو جیاوازییانە لە پێكهاتەی جەستەیی مرۆڤەكانیشدا ڕەنگی داوەتەوە و هۆكارێكیتر بووە بۆ دابەشبوون و دووركەوتنەوەی مرۆڤەكان لە یەكتری.

٤- بوونی بەربەستی سروشتی نەشیاو بۆ نیشتەجێبوون؛ وەکو بیابانە گەورەکان و چیا و ناوچە شاخاویە سەختەکان کە وەك بەربەستێك ڕێگەی لە تێکەڵاوبوونی گرووپە مرۆییەکان گرتوە و دواتر جیاوازیەکانی قوڵتر کردۆتەوە.

٥- دوای پێشکەوتنی مرۆڤ و کەرەستەکانی و بەدەرکەوتنی هەندێك سەرچاوەی سروشتی نوێ وەك کانزاکان و نەوت و گاز و ئەمانە و دواتر چۆنیەتی دەرهێنان و پاڵاوتن و فرۆشتنی کاریگەری لەسەر دووبارە دابەشبوونی دانیشتوان داناوە.

ب/ هۆكارە ئابورييەكان

- قۆناغەكانى گۆڕانى كۆمەڵ و گۆرانكارييە قوولّەكانى سەر كۆمەلگا و بابەتە ئابورييەكان بە بنچينەى پرۆسە مێژوويەكان دادەنرێ.
- ئەو رۆڵەى كە ئابورى دەيگێرێت لە ژيانى كۆمەلايەتى كۆمەلّگاكاندا.
- هۆكارى ئابورى دەبێتەهۆى جۆرێكيترى دابەشبونى دانيشتوان.
- دابەشبونى كار..............

❖ **<u>بوارەكانى بەدەركەوتنى كاريگەرى هۆكارە ئابورييەكان</u>**

١- گەشەسەندنى بەرهەمهێنان و زۆربونى بوارەكانى كاركردن بەشێوەيەكى پێشكەوتووتر، لەهەندێک كۆمەلگەدا بە بەراورد لەگەل شوێنى نيشتەجێبونى بەشێكى ترى دانيشتوان.

٢- بەدەرکەوتنی خاڵی بەیەک گەیشتنی ئالوگۆری بازرگانی و کرین و فرۆشتنی چەند ناوەندێک بەهۆی ڕێکەوتنی ناوچەیەک لەسەر ڕێگەی بازرگانی یان بەهۆی تێپەربوونی هۆکارەکانی گواستنەوە.

٣- دروستکردن و دامەزراندنی کارگە و پرۆژەی پیشەسازی تایبەت لەهەندێک ناوچەی دیاریکراودا؛ کە بە شاری پیشەسازی دەناسرێت لەسەر نەخشە و پلانی تایبەت،و بەتایبەتیش بۆ نیشتەجێکردنی کارمەند و کرێکارەکانیان کەدەبێتە هۆی جۆرێکی تری دابەشبونی دانیشتوان.

٤- فراوانبونی کەرتی خزمەتگوزاری لەهەندێک شوێن و نەبونیان لە ناوچەکانیتردا، واتە جیاوازی لە ئاستەکانی پێشکەوتنی ئابوری و خزمەتگوزاری ناوچەکان دەبێتەهۆی ڕەوکردن و شێوازێکیتری دابەشبونی دانیشتوان.

٥- لە دەستدانی پێگە و گرنگی ئابوری لە هەندێک ناوچەدا و بەدەرکەوتنی گرنگی ناوچەیتر لەژێر کاریگەری هەر هۆکارێکدا بێت دەبێتەهۆی بڵاوبونەوەی دانیشتوان لەیەکەم و چربونەوەیان لە دووەم.

ج/هۆكاره سیاسییەکان

- ڕۆل و کاریگەری هۆکاره سیاسییەکان بەڕوونی له تەواوی ژیانی کۆمەلایەتی کۆمەلگەدا دەردەکەون.
- سیاسەتی بەڕێوەبردنی کۆمەلگا تا ئاستێکی بەرز ڕۆلی هۆکاره سروشتی و ئابورییەکانیش دیاری دەکات لەمیانەی کۆنترۆلکردن و ئاراستەکردنیانەوه.

❖**رۆلی هۆکاره سیاسیەکان لەم بوارانەدا**

١- سیاسەتی توندوتیژی و ڕێگە نەدان به فرەهەندی جیاوازیەکان؛ که دەبێتەهۆی خۆشاردنەوەی بەشێکی دیاریکراوی دانیشتوان و نیشتەجێبوون له شوێنە سەخت و دژوارەکاندا------

شاخ و دۆل و قولایی دارستان و ئەشکەوتەکان دواتر به تێپەربوونی کات ئەم شوێنانە دەبنە ناوەندی نیشتەجێبونی گەورەتر باشترین نمونەش بەشێکی زۆری گوند و ناوچەکانی کوردستان.

٢- سیاسەتی قڕکردنی نەتەوە و ئایین و مەزهەبە جیاوازەکان؛ بەگرتنەبەری سیاسەتی نیشتەجێکردنی زۆرەملێ بۆ دابەشکردنی دانیشتوان-----

باشوری ئەفریقیا و یەکێتی سۆفیەتی جاران لەسەردەمی جۆزیف ستالین و کوردستان لە سالانی هەشتاکاندا.

٣- سیاسەتی ئاوەدانکردنەوە و پەرەپێدانی ئەو ناوچانەی لە قۆناغێک لە قۆناغەکاندا شیاو نەبوون بۆ نیشتەجێبوون----

نیشتەجێکردنی کۆچبەران (بدو) لەهەندێک شوێنی تایبەتی وەکو بیابانەکان بەدابینکردنی پێداویستەکانی ژیان بۆیان وەکو ئاو و رێگاوبان.

چڕی دانیشتوان (كثافة السكان)

- ✓ لە ڕووی ئامارییەوە چڕی یەکسانە بە بڕی ژمارەی دانیشتوان
- ✓ بریتییە لە چەندایەتی ژمارەی دانیشتوان لەسەر هەر کیلۆمەترێکی چوارگۆشەی زەوی---
- ✓ توێژینەوە (مێژوویی و مرۆڤناسی و ئەرکیۆلۆژیەکان (شوێنەوارناسەکان))
- ✓ سەدان هەزار ساڵە مرۆڤ لەسەر زەوی هەیە—
- ✓ چڕبونەوەیان لە شوێنێکی دیاریکراو مێژویەکی کورتی هەیە
- ✓ بەبەراورد لەگەڵ تەمەنی کە هەتا سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەش
- ✓ لە (%٩٧)ی دانیشتوان لە جیهاندا بەشێوەیەک پەرش و بلاو و دوور لە یەکتری دەژیان---؟
- ✓ بەهۆی کەمی خۆراک و پیشەی سەرەتایی و بچوکی ژمارەی گرووپەکان، بەلام لەگەڵ گۆڕانی شێوازی بەرهەمهێنان و پێشکەوتن لە ژیانی کۆمەڵگەی مرۆییدا چربونەوەی دانیشتوان بەرزبۆتەوە.

- بۆ نمونە/ لەقۆناغی کۆکردنەوەی خۆراک و ڕاوشکاردا مرۆڤەکان لە ئاستێکی ژیانی سەرەتایی و دواکەوتودا دەژیان
- چالاکی ئابوری زۆر نزم بوو، ئەوەش ژینگە دیاری دەکرد و پسپۆر و شارەزایی تیایاندا نەبوو یان زۆر کەم بوو گرووپەکانیش دوور لە یەکتری ژیاون
- لە قۆناغی شوانکارەییدا گرووپە مرۆییەکان بەسەر ناوچە و هەرێمی جیاوازدا دابەشبوون.
- شێوەی خاوەنداریەتی بەگروپ و شێوازی کۆمۆنەییان هەبووە ئاستی چربونەوە و نیشتەجێبونیش هەر نزم بووە
- لە قۆناغی کشتوکالی و نیشتەجێبوندا چری دانیشتوان زیاتر بەدەرکەوتووە.
- لەسەرەتای مێژووی لەدایکبوونەوە (زایینی) ژمارەی دانیشتوانی جیهان بەپێی هەندێک لە مەزەندەکارییەکان گەیشتوەتە (١٥٠) ملیۆن تا دواتر.

ڕەوکردنی دانیشتوان: (هجرة السکان)

- دیاردەیەکی کۆمەلایەتی و دانیشتوانییە
- پرۆسەیەکی جێگۆرکی و گۆڕینی شوێنی نیشتەجێبونی تاک یان گروپە مرۆییەکان لەشوێنی ئاسایی و لێڕاهاتنیان بۆ شوێنێکیتری ناو وڵاتەکەیان یان دەرەوەی سنوری سیاسی وڵات
- بەحەز و ئارەزووی خۆیان یان لەژێر فشار و هەڕەشەدا بە ناچاری یان زۆرەملێ بۆ کاتێکی دیاریکراو یان بۆ هەتاهەتایی ڕوودەدات
- گۆڕانی ڕیشەیی لە ژیانی کۆچبەراندا دروست دەبێت

ئەو بنەمایانەی ڕەوكردنیان لەسەر پۆلێن دەكرێت بریتیین لەمانە

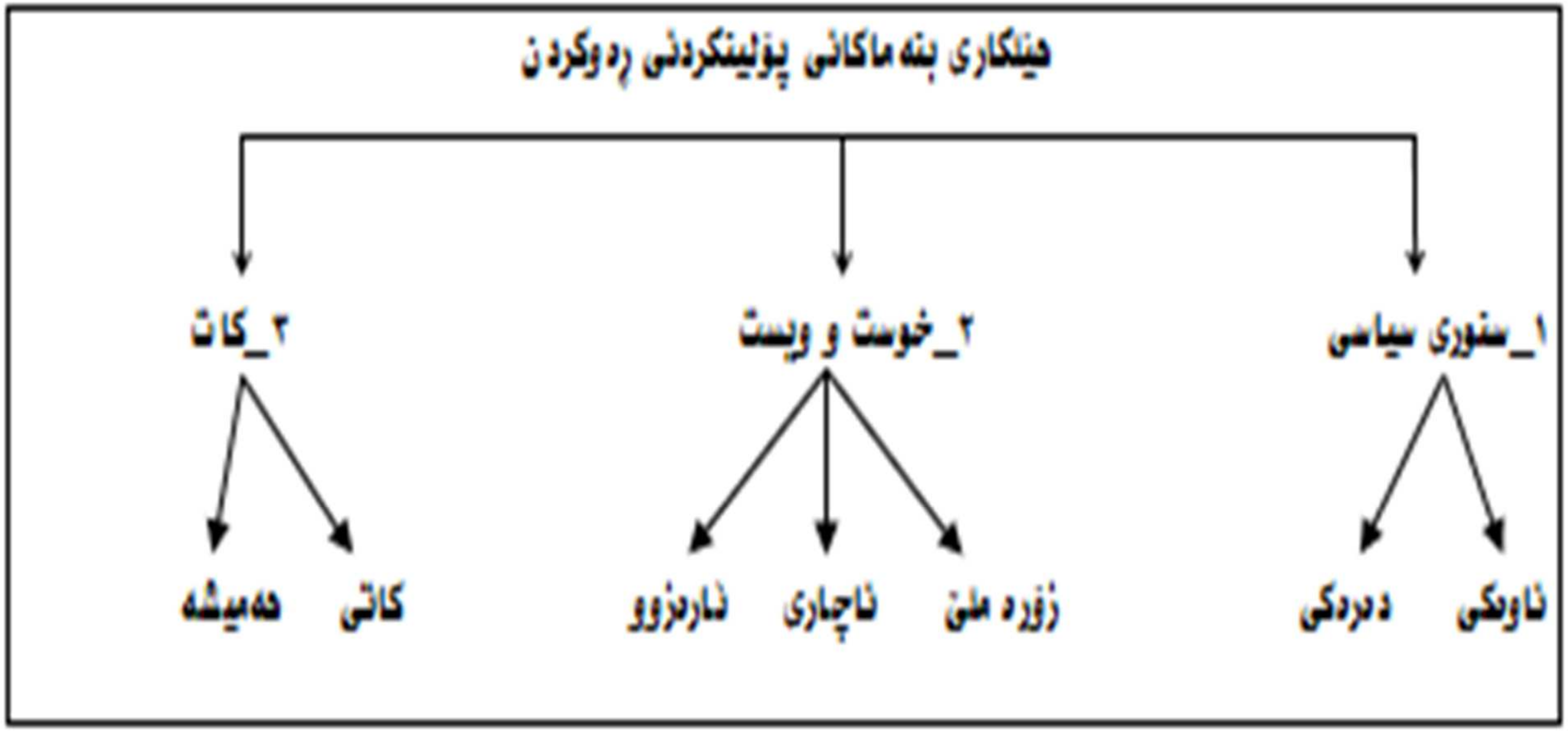

بنەماکانی پۆلێنکردنی ڕەوکردن

یەکەم/ ڕەوکردن لەبارەی سنوری سیاسی وڵاتەوە:-

١_ڕەوکردنی ناوەخۆیی (ناوەکی):- واتا لە چوارچێوەی سنوری سیاسی وڵاتەکەوە تێناپەرێت، وەکو ئەو تاک و خێزانانەی لە لادێکانەوە بۆ ناو شار یان لەهەندێک شارۆچکەوە بۆ شارە گەورەکان و پایتەختی وڵاتەوە کۆچ دەکەن یان بە پێچەوانەوە لە شارەوە بۆ لادێ

- هۆکار و شوێنەواری تایبەتی خۆیان هەیە
- ئەم جۆرەی ڕەوکردن کاریگەری دەخاتە سەر چری و دابەشبونی ژینگەیی دانیشتوان
- لەسەر ئاستی ناوخۆ پێکهاتەی ڕەگەزی و تەمەنی تێك دەدات، چونکە ئەوانەی لە دێکانەوە ڕەودەکەن بۆ شارەکان هەموو لاو و لە ڕەگەزی نێرن.

٢- ڕەوكردنی دەرەكی:- بریتییە لە تێپەڕاندنی سنوری سیاسی وڵات و بەجێهێشتنی شوێنی نیشتەجێبون

كاریگەری خراپ دەخاتە سەر دیاردە دانیشتوانەكانی وەك و قەبارە و پێكهاتەی رەگەزی و زانستی و تەمەن و دەستی كار و دابەشبون و چریش

لە زۆربەی كۆمەلگاكاندا ئەوانەی كۆچی دەرەكی دەكەن لە ڕووی تەمەنەوە لە نێوان (١٨تا٣٥) ساڵن زۆربەیان لە ڕەگەزی نێرن، هێزی بەرهەمهێنەری كۆمەڵگەن

کاریگەریە کۆمەڵایەتییەکانی ڕەوکردنی دەرەکی بریتین لە:-

- أ- پێکهاتەی ڕەگەزی لاسەنگ دەکات بە کۆچکردنی پیاوان و مانەوەی ڕێژەیەکی زۆری رەگەزی مێ.
- ب- بەڕەوکردنی خاوەن پسپۆرە تایبەتییەکان کۆمەلگە لەڕووی توانا هزریەکانیەوە پێکهاتەی زانستی تێکدەچێت.
- ج- کەمکردنەوەی دەستی کار و دابەزینی ئاستی بەرهەمهێنان و لاسەنگبوونی پێکهاتەی تەمەنی دانیشتوان.
- د- قورسبونی ئەرکەکانی دەوڵەت بەمانەوەی پیرو پەککەوتە و تەمەنی خوار ١٨ساڵی کە ئەمانەش جگە لەوەی بەکاربەرن پێویستیان بە خزمەت و چاودێری زۆرە.
- هـ- سەرهەڵدانی گرفتی کۆمەلایەتی وەکو هەڵوەشانەوەی خێزان و لاوازبونی پەیوەندییەکان و ...هتد.

دووەم/ ڕەوکردن لە بارەی خواست و ویستەوە

١- ڕەوکردن بە ئارەزوو

کەلە کۆمەلگە خۆشگوزەران و پێشکەوتوەکاندا بەدوای دابینکردنی پێداویستییە بنەرەتییەکانی ژیان و مسۆگەرکردنی سەرچاوەیەکی تایبەتی بژێوی دان......

شوێنێکی ئارامتر و ژینگەیەکی خاوێنتر---

ئەو خێزانانەی بە ژیانی لادێ ڕازی نین و سەرەڕای هەبوونی کار و ئاستێکی باشی گوزەران بۆ دابین کردنی ژیانێکی باشتر بۆ شارەکان کۆچ دەکەن-----

٢- ڕەوكردنی ناچاری

لەو جۆرە ڕاوكردنەی كە لەژێر فشار و پاڵەپەستۆی هۆكارێک یان چەند هۆكارێک وەكو نەبونی كار و سەختی ژیان و گرفتی كۆمەلایەتی و نەهاتنەدی هیوا و ئاواتی بەشێک لە دانیشتوان بەناچاری لە شوێنێكەوە بۆ شوێنێكتر

لە گەرەكێكەوە بۆ گەرەكێكی تر كۆچ دەكەن

٣- رەوكردنی زۆرەملێ

هەڵكەندن و جێگە پێ چۆلكردن و گواستنەوەی بەشێكی دانیشتوان بەزۆر لەلایەن دەسەڵتەوە

چ بەنیازی نەهێشتنی جیاوازییە كلتورییەكان؛ یان بەهۆی پلانی خزمەتگوزاری و بەرنامەی پەرەپێدانی ئابوری كۆمەڵگەوە وەک و دروستكردنی بەنداو و شاری نوێ و كۆمەڵگەی هاوچەرخ

سێیەم/ ڕەوکردن لە ڕووی کاتەوە

١- ڕەوکردنی کاتی

خێزانەکان یان تاکەکان بۆ ماوەیەکی دیاریکراو شوێنی نیشتەجێبونی ئاسایی خۆیان بەجێدێڵن و دوای تەواو تەواوبوونی کاتەکە دەگەڕێنەوە

وەکو گەرمیان و کوێستان کردنی کۆچەرەکان

گەڕان بەدوای زانست ---

کرێکارە کشتوکالیەکان ---

کاریگەری ئەم جۆرەی ڕەوکردن لەسەر دیاردە دانیشتوانیەکان، بریتییە لە دروستکردنی هەڵە لە سەرچاوەکانی زانیاریدا کە تایبەتن بە دانیشتوان بەتایبەتی لە کاتی سەرژمێری گشتیدا، ئەگەر لە فۆرمی زانیارییەکاندا بەوردی ئەم دیاردەیە لەبەرچاو نەگیرابێت واتا دەبێتە هۆی تۆمارکردنی زانیاری هەڵە بۆ بەراوردکردنی دابەشبونی ژینگەیی دانیشتوان.

٢- ڕەوکردنی هەمیشەیی

یەکجارەکی شوێنی نیشتەجێبوون -----

دەبێتەهۆی وەرگرتنی خەسلەتە کلتورییەکانی ژینگەی دووەم

گۆڕانکاری لە ڕەفتار و کەسایەتی خودی کۆچبەر یان ئەوەی دوەمیاندا ڕوودەدات ---

وردە وردە پەیوەندییەکانیان بە شوێنی پێشویانەوە کەمدەبێتەوە یان دەپچڕێت

بەشی چوارەم: توێژینەوە دانیشتوانیەکان

مەبەست لە توێژینەوە دانیشتوانییەکان

بریتیین لەو توێژینەوانەی کە بابەتی دیاردە دانیشتوانییەکان دەکەنە گرفتی بنەرەتی لێرامان و لێکدانەوەکانییان و بەدوای شیکردنەوە و وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانەدا دەگەڕێن کە پەیوەستن بە خودی دانیشتوان و گۆرانکاریەکانی و ئەو گرفتانەی لەم گۆرانکاریانەوە دروست دەبن.

جۆرەكانی توێژینەوە دانیشتوانیەكان

١- توێژینەوەی پێزانین و بەدەرخستن:- بریتین لە توێژینەوەی دەستپێک و بەرایی بۆ توێژینەوەی قوڵتر، کاتێک توێژەر هەست دەکات زانیارییەکانی لەسەر بابەتە دانیشتوانیەکە بۆ دارشتنی توێژینەوەیەکی قوڵتر و تێر و تەسەل کەمن، بۆیە لەسەرەتادا ڕەهەندە دانیشتوانییەکان دیاری دەکات و هەوڵ دەدات وەڵامی ئەو پرسیارانە بداتەوە کە بە (چی) دەست پێ دەکەن.

٢- توێژینەوەی وەسفی:- لەم توێژینەوەیەدا توێژەر خەسلەت و تایبەتمەندییەکانی دیوی دەرەوەی دیاردە دانیشتوانییەکان لەڕووی چۆنایەتی و چەندایەتیەوە دەخاتەڕوو، باس لە هەموو ئەو لایەنانە دەکات کە پەیوەندییان بە دیاردەکەوە هەیە نەک هۆکارەکانی دروستبوونی دیاردەکە و ئاسەوارەکانی، بۆیە وەڵامی ئەو پرسیارانە دەداتەوە کە بە (چۆن) دەست پێدەکەن.

٣- توێژینەوەی دەستنیشانکردن:- جەخت لەسەر ئەو هۆکارانە دەکات کە لە بنچینەدا هۆکاری دروستبوونی دیاردەکەن لە ڕێگەی دانانی چەند گریمانەیەکەوە دواتر سەلماندیان و وەڵامی ئەو پرسیارانە دەداتەوە کە بە (بۆ)دەست پێدەکەن.

٤- توێژینەوەی هەڵسەنگاندن:- بۆ بەدواداچوونی ئاستی سەرکەوتویی بەرنامە و پلان و پرۆژە دانیشتوانییەکان بۆ نمونە وەکو بەرنامەکانی ڕێکخستنی خێزان یان گەورەبوونی شارەکان واتە وەڵامی ئەو پرسیارانە دەداتەوە کە بە (چەند) یان (تاچەند) دەست پێ دەکەن.

گرنگی توێژینەوە دانیشتوانیەکان

١- توێژینەوە دانیشتوانیەکان یارمەتی تێگەیشتنی ڕاستیمان دەدەن لە کۆمەڵگە کە خۆی لە ڕاستیدا چۆنە لە ڕووی پێکهاتە و قەبارە و دابەشبون و دیاردە دانیشتوانیەکانیترەوە.

٢- لەبەر ئەوەی توێژینەوە دانیشتوانیەکان لە ڕێگەی ژمارە و ڕێژە و هەژمارکردنەوە زانیارییەکانیان کۆدەکەنەوە و شیاندەکەنەوە سروشتێکی ئامارییان هەیە بۆیە دەرەنجامێکی زۆر نزیک لە ڕاستیان هەیە ئەمەش زۆر گرنگە بۆ پرۆژە و بەرنامەی دامودەزگا خزمەتگوزارییەکان.

٣- لە ڕێگەی توێژینەوە دانیشتوانیەکانەوە خاڵە لاواز و کەم و کورتییەکانی کۆمەڵگە دیاری دەکرێن، هەروەها ئاستی بە زانستی بوونی پلانی ڕیفۆرمی کۆمەلایەتی ڕوون دەکرێتەوە.

٤- توێژینەوە دانیشتوانیەکان رۆلێکی گرنگیان هەیە نەک هەر لە چارەسەرکردنی گرفتەکانی کۆمەڵگە بەلکو لە پێشبینی کردنی ئەو گرفتانەی لە ئایندەشدا ڕوودەدەن.

٥- لە بواری بازرگانی و بەرهەمهێنانیشدا؛ زانیاری و دەرئەنجامی توێژینەوە دانیشتوانییەکان گرنگی و بایەخی تایبەتیان هەیە چ بۆ چالاککردنی بزاوتی بازرگانی یان هاندانی بەرهەمهێنان.

هۆکارەکانی پەرەسەندنی توێژینەوە دانیشتوانیەکان

١- پێویستیەکانی شەڕ و خۆ ئامادەکردن بۆ جەنگ؛ لە کۆمەڵگاکاندا هەلومەرجی ئەوەی هێنایە پێشەوە کە بەرپرسان بیرێک لە هێزی مرۆیی و توانای ئابوری خۆیان بکەنەوە، بۆ ئەم مەبەستانە پێویستیان بە سەرژمێری و جیاکردنەوەی ڕەگەز و تەمەنە جیاوازەکان هەبوو، کە ئەمەش بەیەکەمین سەرچاوەی زانیاری دادەنرێت بۆ توێژینەوە دانیشتوانیەکان.

٢- گەشەکردنی خێرا و زۆربوونی پر مەترسی دانیشتوان لە هەردوو سەدەی (١٨) و (١٩) کە بووەهۆی بەدەر کەوتنی چەندین تیۆر و بیروبۆچونی دژ بە یەک لە بارەی ئایندەی کۆمەڵگەی مرۆیی و مەترسیەکانیەوە بەهۆی زۆربوونی دانیشتوان.

٣- هەستکردن بە هەبوونی پەیوەندیەکی بەهێز لە نێوان دانیشتوان و ژینگە و پەرەپێدان.

٤- پەرەسەندنی زانستەکانی بایەلۆژی و مرۆڤناسی و ئەنپرۆپۆمیتری(پێوانەی مرۆیی) تایبەت بە نەژادو و ڕەگەزە مرۆییەکان وەکو (مەغۆل و قەوقاز و زنجی) جیاوازیەکانیان لەرووی پێکهاتەی جەستەییەوە کە بووەهۆی کەڵەکەبوونی زانیاری زیاتر لەسەر پێکهاتە و چۆنیەتی دانیشتوان.

٥- گەشەکردنی زانستی ئامار و لەبەردەستدابونی زانیاری دامەزراو لەسەر ژمارە و بەراوردکردن و جیاوازی رەگەز و تەمەن... هتد، لە کۆمەڵگاکاندا ئەمەش بووەهۆی ئاسانکاری لە ئەنجامدانی توێژینەوە دانیشتوانیەکاندا.

٦- شۆرشی پیشەسازی و پەیدابوونی کەرەستە و ئامێری تەکنەلۆژی نوێ بۆ تۆمارکردن و وێنەگرتن و پێوانە و ئاسانی هاتوچۆ و تێکەڵاوی کە کاری توێژینەوە دانیشتوانییەکانی خێراتر و ئاسانتر کرد.

٧- بەرزبونەوەی ئاستی هۆشیاری خەڵک و هەستکردن بە گرنگی توێژینەوەی زانست و پشت بەستن بە شیکردنەوەی داتاکان بۆ چارەسەری گرفتەکانیان، ئەمەش بوو بە پاڵنەرێک بۆ زیاتر توێژینەوەی دانیشتوانی لە قەبارە و پێکهاتە و دیاردە دانیشتوانیەکانتر هەتا لە رێگەی پلانی زانستیەوە و لەسەر ئەو زانیارییانە گرفتەکانیان چارەسەر بکەن.

٨- بە یاسایی و زانستی بونی دام و دەزگاکانی بەرێوەبردن و بۆ ئەمەش پێویستی بە توێژینەوەی وردو زانستی هەبوو لەسەر دانیشتوان.

٩_پارمەتیدانی ڕێکخراوە فەرمی و ناحکومیەکان و رێکخراوە نێودەوڵەتییەکان وەکو کۆمەڵەی گەلان (الامم المتحده) دواتر نەتەوە یەکگرتووەکان ئەوانەی پەیوەندییان بە گەشەپێدانی مرۆییەوە هەبوو بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەی دانیشتوانی و کۆکردنەوەی زانیاری.

بەشی پێنجەم/ سەرچاوەکانی زانیاری لەسەر دانیشتوان

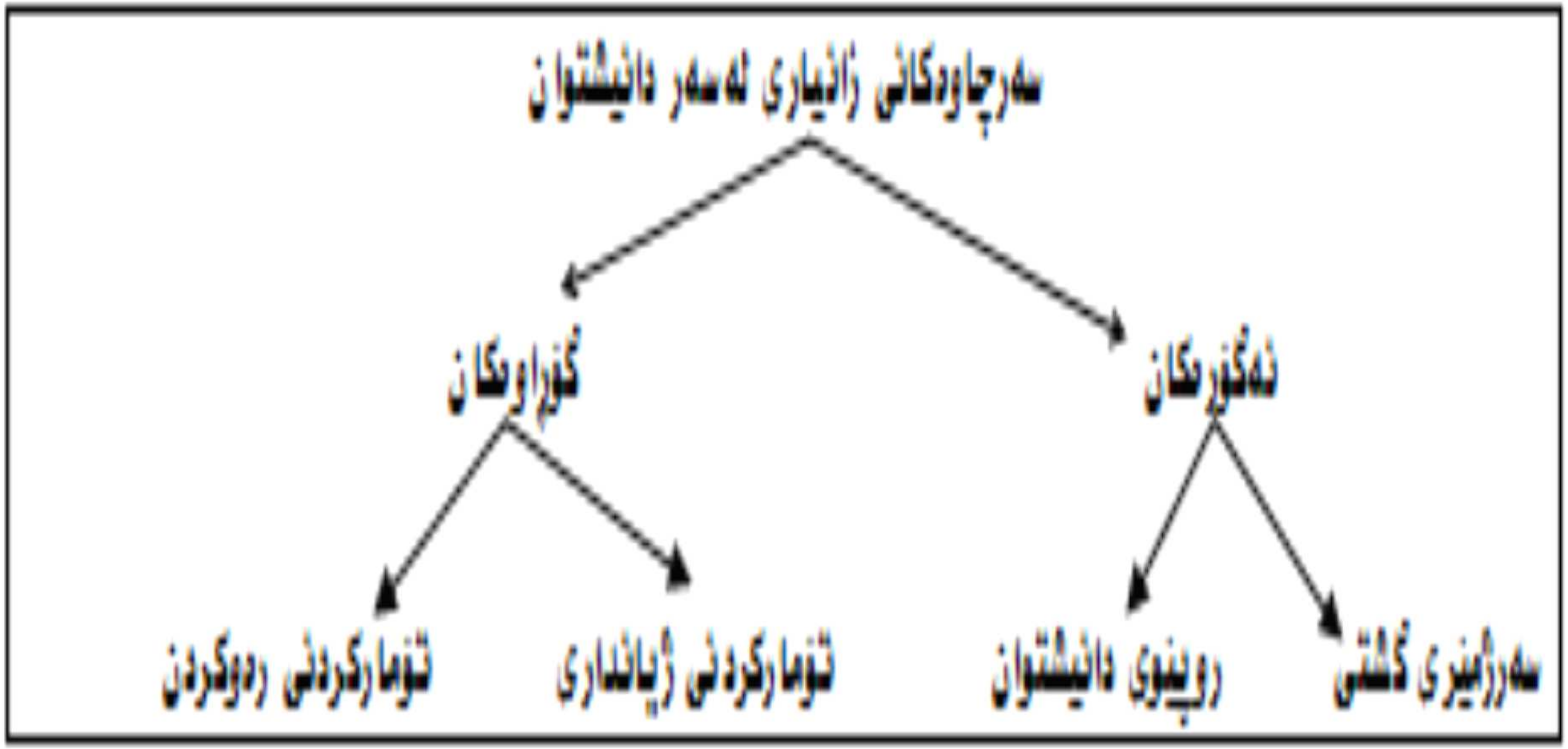

ئەو سەرچاوانەی زانیاری لەسەر دانیشتوان

١- سەرچاوە نەگۆڕەکانی زانیاری:- بریتین لەو سەرچاوانەی کە قەبارە و پێکهاتە و دابەشبون و چەندین وردەکاریتری سەر دانیشتوانییان تێدایە وەکو سەرژمێری گشتی و روپێوی دانیشتوانی.

٢- سەرچاوە گۆڕاوەکانی زانیاری:- بریتیین لەو جۆرە زانیاریانەی لە هەر کۆمەڵگەیەکدا ڕۆژانە گۆڕانیان بەسەردادێت وەکو تۆمارکردنی ژیانداری و ئاماری ڕەوکردن.

سەرژمێری گشتی

بریتییە لە پرۆسەیەکی هەژمارکردنی گشتی و خولاو بۆ کۆکردنەوە و ئامادەکردن و هەڵسەنگاندن و شیکردنەوەی زانیارییە بایەلۆژی و ئابوری و کۆمەلایەتییەکانی پەیوەست بە هەر تاکێک لە وڵاتێک یان هەرێمێکی دیاریکراو

ئەو زانیارییانە چیین؟؟

تەمەن و پیشەو ئاستی خوێندەواری و شوێن و ساڵی لە دایکبوون و نیشتەجێبوونی باری خێزانداری و زمان و ئایین و قەبارەی خێزان و ...هتد ئەو زانیاریانەی کە پلان دانەران پێویستیان پێی هەیە.

پۆلێن کردنی زانیارییەکان ئەنجام درابێت، لە ناوەراستی سەدەی هەژدەوە دەستی پێکردووە

یەکەم سەرژمێری لە سوید لە ساڵی ١٧٤٩ ئەنجام دراوە و دواتر لە ئەمریکا لە سالی ١٧٨٠ وە لە فەرەنسا و بەریتانیا لە سالی (١٨٠١)

بەلام لە عێراق یەکەم سەرژمێری لەو جۆرە لە سالی ١٩٤٧ ئەنجام دراوە ئەگەر چی لە سالی ١٩٢٧ و ١٩٣٥یش هەولێک لە ئارادابوو بۆ سەرژمێرکردنی دانیشتوانی عێراق بەلام ئەوەی لە ١٩٤٧ ئەنجام درا و بریار وابوو ئیتر هەر (١٠) سال جارێک سەرژمێری لە عێراقدا بکرێت،

لە سالەکانی (١٩٥٧، ١٩٦٥، ١٩٧٧ و ١٩٨٧) سەرژمێری لە عێراقدا بە کوردستانیشەوە ئەنجام درا بەلام سەرژمێری ١٩٩٧ سێ شاری کوردستانی نەگرتەوە.

تایبەتمەنییەکانی سەرژمێری گشتی

١) گشتگیری:- دەبێت سەرژمێری هەموو دانیشتوانی کۆمەڵگەکە یان هەرێمە دیارکراوەکە بگرێتەوە بە بیانی و کە ئەوانەش بۆ ماوەیەکی کاتی لەوێدان.

٢) تاکگەرایی:- واتە هەژمار و ئاماری تاک تاک بەتەنیا بکرێت و زانیاریەکانی وەکو کەس لەسەر تۆمار بکرێت وەکو لەدایکبوون و باری کۆمەلایەتی و پیشە و ...هتد.

٣) خولاو:- دەبێ سەرژمێری بەپێی ماوەیەکی دیاریکراو دووبارە بکرێتەوە.

٤) هەمان کاتی و هەنوکەیی:- واتە هەموو زانیارییەکان لە یەک کاتدا تۆمار بکرێت و کۆبکرێتەوە و ماوەیان لە نێواندا نەبێت.

٥) هەرێمی دیارکراو:- پێویستە سنوری ئەنجامدانی پرۆسەکە دیاریکراو بێت.

٦) چاودێری و ڕێنمایی حکومەت لە رووی یاسایی و دارایی و کارگێری؛ دەبێت حکومەت سەرپەرشتی ئەم پرۆسەیە بکات.

پرسـیار؟

ســــوپـاس

thank you
danke
謝謝
ngiyabonga
teşekkür ederim
gracias
спасибо
dank je
bedankt
dziękuję
obrigado
sukriya
kop khun krap
go raibh maith agat
mochchakkeram
arigatô
dakujem
grazie
merci
мерси
terima kasih
감사합니다
ありがとう
tapadh leat
hvala
takk
taiku
sagolun
Supas